

BOOKA.

Knjiga **228**

MILJENKO JERGOVIĆ

1983.

Romanesknj maneври

© Miljenko Jergović i Fraktura, 2025.

ZA IZDAVAČA

Ivan Bevc

Nika Strugar Bevc

© za srpsko izdanje

BOOKA

11000 Beograd, Cara Lazara 12

office@booka.in

www.booka.rs

IZVRŠNA UREDNICA

Sanja Bogičević

KOREKTURA

Booka

PRELOM

Bodin Jovanović

DIZAJN KORICA

Jelena Šušnjar

ŠTAMPA

DMD štamparija

Beograd, 2026.

Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti
ni reprodukovati u bilo kom obliku bez
pismene saglasnosti izdavača.

MILJENKO JERGOVIĆ

1983.

Romaneskni manevri

Kratka povijest jedne prijeratne godine

Golubnjača

Bilo mi je sedamnaest i bio sam u potpunom intelektualno-emocionalnom neskladu i rastrojstvu. Svakog sam jutro kupovao gomilu novina, barem tri dnevna lista, po pet-šest tjednika i magazina, čitao sam najvažnije knjige u životu, lako pamtio neshvatljivu količinu uglavnom bespotrebnih podataka, svakodnevno sam išao u kino, barem jednom tjedno u kazalište i na koncert, uglavnom novovalnih i *punk bandova*. Svake me je večeri bilo po kafićima i klubovima, obično noću nisam spavao više od četiri-pet sati. Nisam imao vremena. Te sam godine napisao prvih nekoliko pjesama koje će se 1988. naći u knjizi *Opservatorija Varšava*, pokušavao sam pisati roman, jedan pa drugi, ali vrlo neuspješno: kao da bih u jednu rečenicu nastojao zgurati cijelu romanesknu sagu koja se, ako dobro pamtim, bavila ničim, bila je inspirirana Beckettovim prozama, i tridesetak godina kasnije, kada sam pri selidbi sa Sepetarevca pronalazio rukopise, posramio me je njezin pretenciozni i patetični stil.

Istovremeno, bio sam opsjednut potragom za prvom pravom djevojkom. Nije mi bilo do ljubavi, nego do seksa. Naime, nevinost sam izgubio četiri godine ranije, kao

trinaestogodišnjak, u divljem kampu u Drveniku, obljubljen na brzinu od stanovite Barbare, Slovenke, Mariborčanke, nakon što smo oboje cijele večeri slušali nekog Krezu, kako na raštimanoj gitari izvodi cjelokupni plažni repertoar. Tada sam, još dijete, povjerovao da je normalno, ili da je uobičajeno, u tim godinama nastupiti kao gotov muž, sâm doživljaj je, suprotno svim pričama i stereotipima, bio vrlo intenzivan, pa me je izbezumljivalo, i izbezumljivat će me sljedećih šest-sedam godina, što se usprkos svim mojim nastojanjima, ili baš zahvaljujući njima, iskustvo nije ponovilo. Jednostavno, u to vrijeme, pogotovo u Sarajevu, nije bilo djevojaka ni djevojčica koje bi se predale seksualnim snovima nedovršenog i neuravnoteženog adolescenta.

Liječio sam se, uglavnom bezuspješno, od strahota djetinjstva i spremao se, još bezuspješnije, za strahote, intimne i društvene, koje će nastupiti nekako baš u vrijeme kada moj seksualni život postane uredan, ali samim tim i nevažan. Tada ću, pretpostavljam, prestati da budem dijete koje čita Samuela Becketta, pa bi rado i pisalo kao on, ali će stvarno moje odrastanje, i izlazak iz djetinjstva, potrajati mnogo, mnogo duže. I to će se odviti u neobičnom sudjelovanju niza intimnih, porodičnih i povijesnih okolnosti.

Dana 16. siječnja, bila je nedjelja, u Zagrebu umire Vladimir Bakarić. Oduvijek bolešljiv, što ga je, bit će, spasilo od mnogih ratnih i poratnih bitaka, okršaja i lomova, drug Svileni bio je faktotum hrvatske Partije. Hrvatski nacionalist, ali oduvijek u prvim redovima obračuna s nacionalistima u svom narodu, tipični intelektualac, pomalo poput Filipa Latinovicza, a pomalo poput Ivana Galeba, Bakarić bio je za hrvatske socijalističke povijesti i svojevrsni protuintelektualni demijurg, koji je svojim djelovanjem ometao slobodni duhovni i kulturno-umjetnički razvitak hrvatskoga društva više nego itko drugi, fatalnije nego

ijedna druga sila unutar Partije ili izvan nje. Bakarić bio je, posve razumljivo, i Krležin arheneprijatelj: mrzili su se kao pas i mačak, ili, na kraju, kao dva ostarjela sijeda pseta, slijepa i usamljena, kojima je, obojici, do kraja ostao njihov besprijekoran njuh.

Govorilo se da je Bakarić Krleži priredio onaj mirogojski vojni sprovod, baš kao da je Krleža u životu bio tek podoficir s Ludoviceuma, sitni i neostvareni militant, bijednik. Naša susjeda iz kuće gospođe Hajm, teta V., koja će krajem šezdesetih prodati stan i emigrirati u Zagreb, gdje će se, ona, sarajevska gospođa, naseliti u nekakvo predgrađe, koje nije bilo ni predgrađe, nego selo, jer se više od toga u Zagrebu nije moglo dobiti za stan u centru Sarajeva, govorila je gnjevno da je Bakarić Židov, pravim prezime-nom Kupfermann, i da mrzi Hrvate zbog onoga što su „ustaše učinile njegovima“. U času smrti, drug Bakarić bio je potpredsjednik Predsjedništva SFRJ i član predsjedništva CK SKJ. Odlukom Sabora SR Hrvatske od 24. veljače 1983. u Predsjedništvu će ga zamijeniti Mika Špiljak, koji će zatim cijelu godinu dana figurirati kao predsjednik Jugoslavije.

Smrcu Vladimira Bakarića za hrvatsku je državu i Partiju nastupila, možda, i smrt Josipa Broza Tita. Uz vječito drugorazrednog Špiljka, koji se pomalo i slučajno ispeo u vrhove, republičkom će Partijom i hrvatskom državom sve do raspada Jugoslavije ovladavati i vladati Stipe Šušar. Njih će dvojica biti konkurenti, jedan kao stari oportunist, drugi kao nepokajani idealist, a Hrvatska koju su tog si-ječnja nasljeđivali od Bakarića bila je kao društvo krajnje traumatizirano obračunom s kraja 1971, anestetizirano natprosječno visokim standardom života, te bogatim infrastrukturnim, kulturnim, gospodarskim i industrijskim razvitkom.

Na dan Bakarićeva sprovoda bio je proglašen Dan žalosti u cijeloj SFRJ. Nastava u gimnaziji započinjala je minutom šutnje, oglasenom preko školskog razglasa (zvučnik, neveliki starinski bijeli, iznad učioničkih vrata, visoko pod stropom zaobljenih uglova...), i to je bila, koliko se sjećam, i posljednja minuta šutnje u školskoj povijesti našeg naraštaja.

U danima oko Bakarićeve smrti i sprovoda, tjedan ranije i dva tjedna potom, započinje jedan od najžešćih, a na neki način i najbezumnijih skandala posljednjega jugoslaven-skog desetljeća. Bio sam vrlo uzbuđen, dok sam s nenavršenih sedamnaest svakodnevno o tom skandalu čitao u novinama, a uzbuđenje koje me hvata danas, punih četrdeset godina kasnije, nipošto nije evokativno ni remniscentno. Pred Aferom Golubnjača ne osjećam žal za mladošću, niti me Afera Golubnjača vraća u neka davno prošla ideološka stanja: riječ je, naime, o nečemu duboko sadašnjem, i o ideološkom stanju koje je mnogo lakše razabrati 2023. nego 1983.

Premijera predstave *Golubnjača*, koju je prema dram-skome tekstu Jovana Radulovića, srpskoga pisca iz Dalmacije, režirao Dejan Mijač, održana je, nakon dvije pretpremijere, u nedjelju 10. listopada 1982. U sljedeća dva i pol mjeseca predstava je normalno igrala, na velikoj pozornici matičnoga Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu, čija je nova, grandiozna zgrada dovršena godinu ranije, odigrano je još devet izvedbi. Kazališni kritičari od ugleda *Golubnjaču* su, uglavnom, vrlo pozitivno ocijenili, Mijač je u to vrijeme bio pri vrhuncima svojih stvaralačkih moći, ali je usporedo sa životom predstave tinjao neki, za to vrijeme ne baš neuobičajeni, skriveni politički proces. Čim bi se ispred blagajne nekoga kazališta u socijalističkoj Jugoslaviji stvorili redovi, a ispred SNP-a su se već nakon

premijere stvarali do tada neviđeni redovi, među ideološkim bi se komesarima u Partiji dizala uzbuna. Iz nekih razloga, nikad dovoljno objašnjenih, pobuna se nije očekivala iz kina, iz omladinskih klubova i koncertnih dvorana, kao ni s tribina na nogometnim utakmicama. U jugoslavenskom socijalizmu, barem u posljednja dva njegova desetljeća, pobuna se uvijek očekivala iz kazališta. Pritom se Mijač s *Golubnjačom* namjerio otvoriti jednu od najčvršće zabravljenih, te kolektivnim strahom i sramom zaključanih društvenih tema: temu kraških jama, kakvih je bilo od Primorske i Tolmina, preko Istre, Like i Dalmacije, sve do Hercegovine, podijeljene Neretvom, te Crne Gore, pa dalje niz Albaniju, u koje su se za mirnih vremena bacale životinjske strvine, a nad kojima su se u ratna doba klali ljudi. Drama Jovana Radulovića bavila se, odmah to valja reći, ustaškim klanjem Srba.

U novosadskom gradskom komitetu, kao i u vojvođanskom pokrajinskom komitetu, koji se nakon ustavnih promjena iz 1974. ponašao kao sastavni dio savezne jugoslavenske partije, kao što se i Socijalistička Autonomna Pokrajina Vojvodina smatrala konstitutivnim elementom savezne države, premda je formalno, kao i Kosovo, bila autonomni dio Socijalističke Republike Srbije, *Golubnjaču* su doživjeli kao podvalu iz Beograda. Prema nekoj paranoičnoj projekciji, a komesarsko djelovanje u kulturi kojekakvih ideoloških komisija unutar SKJ redovito se zasnivalo na manje ili više uvjerljivim i vjerojatnim paranoičnim projekcijama, *Golubnjača* je stigla u Novi Sad kao nacionalistička podvala Beograda. Cilj je bio da se naruše odnosi među narodima u višenacionalnim vojvođanskim sredinama, te da se zatim pod paskom bratstva i jedinstva ukine ili ozbiljno ograniči autonomija pokrajine. Dakle, kako se to mislilo u vojvođanskoj Partiji: Beograd će

izazvati nacionalne nemire, a zatim će, tobože u obranu nacionalne ravnopravnosti, preuzeti vlast u Vojvodini.

Tako je, političkom odlukom, u siječnju 1983. *Golubnjača* nakon desetak izvedbi skinuta s repertoara Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. Predstava je, dakle, praktično zabranjena. Istoga trenutka, međutim, Mijačevu predstavu preuzimaju u beogradskom Studentskom kulturnom centru, i ona, u gotovo neizmijenjenom obliku, nastavlja da igra ne samo na drugom mjestu, nego i u drugom kontekstu. Pokazalo se da zabrane više nisu moguće, jer ono što biva zabranjeno u jednom jugoslavenskom centru, bit će, uz dodatnu reklamu zabranjenog voća, prikazano u drugom centru. Ali će, možda prvi put, očito postati još nešto: zabrane i ideološki progoni fatalno mijenjaju ne samo smisao, nego i sadržaj umjetničkog djela, te što je najgore, putem zabrana i ideoloških progona mijenjaju se i ljudi. I to uglavnom nagore.

Predstava koja, barem sa stanovišta njezina redatelja, ali vjerujem i njezina pisca, nije trebala poslužiti kao gorivo za nacionalizam ili za optuživanje jednoga naroda za zlodjela svojih zločinaca, u samo je nekoliko koraka postala i jedno, i drugo. Umjesto društvene i kulturne tabu-teme, nečega o čemu se nije slobodno moglo javno govoriti, stvorena je matrica za nacionalnu i nacionalističku litaniju, koja će se u gotovo neizmijenjenom obliku hipnotički ponavljati sljedećih četrdeset godina. Najprije samo u srpskoj varijanti, a zatim i u hrvatskoj, pa u varijantama svih naroda koji su klali i bili klani na cjelokupnom prostoru jama u jednom kraškom masivu. Iz toga će se stvoriti dobri temelji za nova klanja i ubijanja, koja će nastupiti 1991. Ono što će se tada događati opravdanje će nalaziti u onom što se zbilo 1941. A stvarnost će se, kad god to ustreba, pozivati na fikciju. Pozivat će se, uglavnom, oni koji niti

su ikad pročitali, niti su na pozornici vidjeli ono na što se pozivaju.

Golubnjaču nisam gledao. Osim što na sarajevskim pozornicama predstava nikad nije gostovala – i bilo bi nezamislivo da bosanskohercegovački partijski vladari dopuste takvo gostovanje, ne bih je gledao ni u Beogradu, taman i da sam bio u prilici. Čim je skidanjem s repertoara izmijenjen njezin početni kontekst, predstava je postala dio nekoga lošeg socijalnog ceremonijala. Poći na *Golubnjaču* na koju idu ljudi s kojima ti inače ne ideš u teatar, jer njih mimo *Golubnjače* i ne zanima teatar, bilo bi kao otići na koncert neke zvijezde novokomponovane narodne muzike. Danas bih, možda, i otišao, ali kao šesnaestogodišnjak i sedamnaestogodišnjak veoma sam držao do te vrste socijalnog bontona. Ali knjigu sam, čim je u rano proljeće te godine objavljena, naravno kupio i vrlo je pažljivo iščitao. U BIGZ-ovu izdanju, koje će se prodati u nekoliko desetina tisuća primjeraka, bile su, uz dramu *Golubnjača*, i tematski vezane Radulovićeve priče. Očekivao sam đavolje nedjelo, a pročitao sam odlično napisanu prozu vrlo darovitog pisca i dramu koja mi se nije naročito svidjela, ali nikakvog nacionalizma nisam u njoj uspio prepoznati. Jedno je, naime, nacionalizam, a nešto sasvim drugo je pisanje o onom o čemu se, po općem mišljenju, moglo samo šutjeti. Uostalom, kao dječarca me je zanimalo da čitam upravo o onom o čemu se može samo šutjeti. Zašto bi pisac pisao o ičemu drugom?

Grieh Jovana Radulovića u *Golubnjači*, kao i u tolikim pričama iz njegova kninskog i dalmatinskog zavičaja, sastojao se u tome što je uporno pisao o neuspjehu bratstva i jedinstva, o selima i mjestima, o ljudskim srcima, koja su raspolovljena između Srba i Hrvata i podijeljena oko međusobnog zločina. Radulović je, istina, pisao samo o

hrvatskim zločinima nad Srbima, ali nije nijekao da srpski zločini nad Hrvatima postoje, nije Hrvate prikazivao kao đavole, niti su svi Srbi u njega bili dobri, a svi Hrvati zli. Bio je dobar pisac, sve dok ga zloduh epohe nije zgrabio svojim gubicama, sažvakao ga i zatim ispljunuo. Na neki način, on će nakon svega ispasti prva i posljednja žrtva Afere Golubnjača. Svojevremeno sam, godine 2008, pisao o njegovu kasnom romanu *Od Ognjene do Blage Marije* hvaleći Radulovićev dar, ali mu govoreći i da je postradao od vlastite mržnje, i da nema naročitog smisla pisati o svom zavičaju pišući isključivo o hrvatskome zlu nad Srbima, na što mi je Radulović otpisao i odgovorio da mogu sam, ako to baš želim, pisati o srpskom zlu, kao što to svi u Hrvatskoj, rekao je, i rade... Šteta, pomislio sam tad, baš šteta...

Nestašice

Četvrt stoljeća kasnije, godine 2008, Jovan Radulović priredio je knjigu *Slučaj Golubnjača – za i protiv*, u kojoj je uz vlastiti predgovor i dramski tekst objavio i sedamstotinjak stranica dokumentarnog teksta iz vremena kada je igrana i zabranjivana njegova *Golubnjača*: redaju se političke osude, pojedinačne i kolektivne, kazališne kritike, napadi na autora teksta i redatelja, malobrojne razumom inspirirane obrane, te čitav jedan danas već pojmovno i idejno kriptičan karneval gnjevnih i glasnih, koji se digao iz skoro četrdesetogodišnjega muka i šutnje. Jedni su provjeravali koliko im je dopušteno vikati, a druge je nosio neviđeni bijes, jer su se oni prvi uopće usudili progovoriti. Sama afera, što će potrajati kroz veći dio 1983, zapravo je pokazala koliko je Tito već bio mrtav. Nije to više bila biološka smrt jednoga utjecajnog čovjeka. Bila je to smrt svijeta koji je samo on mogao činiti živim.

Ne pamtim, naravno, kako sam, čitajući je, doživio dramu *Golubnjača* 1983, osim što se sjećam da, kao naivni sedamnaestogodišnjak, nikako nisam uspijevao detektirati što bi u tom tekstu trebao biti taj strašni nacionalizam. Četrdeset godina kasnije, u pokušaju da se tom vremenskom mašinom

vratim u 1983, ponovno sam čitao *Golubnjaču*, i drama me je na nekoliko mjesta ganula do suza. Recimo, postoji to mjesto kavge između dvojice dječaka iz istoga sela, jedan je dječak jedno, drugi je dječak po naciji i vjeri drugo. Jedan je zao i vrlo agresivan, drugi se bezuspješno pokušava obraniti. Ovaj agresivni u onome drugom na sve okrutne dječje načine pokušava iznuditi reakciju, pokušava ga učiniti zlim, ali on se samo zbunjeno povlači, bježi. Prvi dječak je Mićuka, Srbin. Drugi je Škoravko, Hrvat. Mićuka Škoravku govori da je ustaša, ovaj mu kroz suze odgovara da nije. A obojica su, zapravo, duboko očajni. Mićuki treba potvrda da je Škoravko ustaša, jer samo tako on može potvrditi i sebe, i sve ono što u sebi prepoznaje.

Ovo je velika i važna scena, jedna od onih književnih scena u kojima je sadržana cijela jedna epoha. U tu kratku i strašnu igru dvojice dalmatinskih dječaka slit će se i u crnu tačku na kraju Radulovićeve rečenice pretvoriti krvavi rat koji 1991. tek treba da nastupi, u nju će se, u tu crnu tačku na kraju posljednje rečenice, sliti i ona preduga kolona protjeranih dalmatinskih i ličkih Srba iz kolovoza 1995. U toj sceni iz *Golubnjače* naslućeno je i napisano ono što će se u zbilji tek dogoditi, ona je strašna metafora jednoga tragičnog bratskog bezizlaza. A u jami iz ove predstave, fikcionalnoj, scenskoj, teatarskoj, metaforičnoj, ali istovremeno i zastrašujuće stvarnoj, skončale su mnoge onovremene iluzije, ali i sam Jovan Radulović, kojega kao da je začarala i trajno preobrazila afera s predstavom. Nabjeđujući ga, neuko, nenačitano, nepravedno, za nacionalizam u njegovu dramskom tekstu, od Radulovića su njegovi napadači stvorili nacionalista. I kako to često biva, književni tekst bio je mudriji, pametniji i dalekovidniji od vlastitog autora. Kao da je mimo njegovih saznanja *Golubnjača* predskazala Radulovićevu građansku sudbinu.

Godine 2012, povodom tridesete godišnjice predstave, Jovan Radulović je u izjavi za tjednik *Vreme* rekao: „*Golubnjaču* je trebalo pustiti da bude pozorišna predstava, da odživi svoj život, i ništa više.“ Zvuči jednostavno, skoro banalno u svojoj samorazumljivosti, ali dogodilo se suprotno. A jama koja se rastvorila u jednoj predstavi, ili bolje rečeno u aferi koja je za predstavom uslijedila, nije se više, do dana današnjeg, zatvorila. Cjelokupni kompleks mitomanskih, propagandnih i demonoloških pripovijesti o jamama, koji je bio uvod u ratove devedesetih, a varirali su ga nekim redom srpski, hrvatski i bošnjački nacionalisti, jedni s antikomunističkih, drugi s tobože partizanskih ideoloških postavki, započinje s Aferom *Golubnjača*. I kao usput, jame su između 1991. i 1995. dopunjene novim žrtvama.

U toj svojoj izjavi, pomalo i na izmaku života, Radulović predlaže nešto za što zna da se neće dogoditi: „U intervjuu, povodom izlaska moje nove knjige pripovedaka, rekao sam da bih voleo da nagrađivani i provokativni reditelj Oliver Frlić režira *Golubnjaču* u nekom zagrebačkom kazalištu. Nisam se šalio. Zaista mislim da je došlo vreme za to. Da je doslovno režira, da ne izostavi ni jednu jedinu reč. Naravno, pre toga gledaoci se moraju pomiriti s tim da su postojale istinske golubnjače, i da su, ne samo nakon dva deset godina, kod potomaka žrtava, itekako prisutne posledice golubnjača.“ Kao dijete nekoga prethodnog vremena, stasao u sedamdesetim i osamdesetim, kada je doista sve bilo moguće, pa i to da se snimaju filmovi i postavljaju predstave koje nisu po volji udruženja ratnih veterana, te državnih i partijskih vlasti, Radulović je maštao o nečemu što je u ovom vremenu nezamislivo i nemoguće. Pritom, njemu je na umu Oliver Frlić – koji je, istinu govoreći, ideološki od Radulovića najudaljeniji – jer zna, ili tek sluti

da bi on mogao razumjeti ono što je njega preobrazilo, i što je, uostalom, sudbinski i zavičajno preobrazilo stotine tisuća hrvatskih Srba. A s druge strane, Frlijić bi, čini se Raduloviću, mogao pročitati taj dramski tekst, koji kao da nakon Dejana Mijača nitko više nije ni pročitao, jer su svi prije čitanja o njemu imali svoje mišljenje.

U vrijeme Afere, Oliver Frlijić bio je sedmogodišnjak. Godina 1983. još uvijek nije Frlijićevo vrijeme. Ali ni 2012, kada ga Radulović zaziva, u Zagrebu nije više Frlijićevo vrijeme. Uskoro, nakon hajki koje su protiv njega vodile udruge ratnih veterana i većina zagrebačkih medija, te nakon brojnih uličnih prijetnji i verbalnih napada, a onda i dvostruke provale u stanove u kojima je boravio, koje je policija, zapravo, odbijala razriješiti, Oliver Frlijić će otići iz Hrvatske. Precizno rečeno: bit će iz Hrvatske prognan, te će se u nju vraćati samo kao zaštićeni njemački i europski rezident. Takav, iseljen, braniteljskim udrugama začudo neće smetati.

Jovan Radulović umire u Beogradu 7. ožujka 2018. Njegovim književnim djelom, stilski vrlo uravnoteženim, ali nejednake estetske vrijednosti, hrvatski književni kritičari, a da o profesorima sa zagrebačkih kroatistika i komparativistika i ne govorimo, nikad se nisu bavili, premda je riječ o vjerojatno i najvažnijem suvremenom piscu jednoga od hrvatskih krajolika i kulturno-civilizacijskih areala. U siječnju 1983, kad je planula afera, i kad se predstava *Golubnjača* preselila iz novosadskog Srpskog narodnog pozorišta u beogradski Studentski kulturni centar, Jovan Radulović još nije navršio ni trideset i dvije. Za knjigu pripovijetki *Golubnjača* nagrađen je tada važnom Nagradom Sedam sekretara SKOJ-a, koju je dodjeljivala zagrebačka omladinska organizacija. Redatelj Dejan Mijač nagovorio ga je da po tim pripovijetkama napiše dramu, jedinu koju

će u životu i napisati. Umro je u Beogradu, ne navršivši šezdeset i sedmu. Ali već je u siječnju 1983. njegova sudbina bila dovršena, i sve što je Jovan Radulović dalje činio u životu, kao i većina onog što je napisao, bilo je tek odjek nečega što je zapečaćeno i dovršeno.

U ponedjeljak 17. januara 1983, mimo vijesti o velikim događajima, državnim prevratima, zemljotresu na Kefaloniji i Itaki, koji se osjetio i na jugu Hrvatske – Luci Bogišić još nije ni četrdeset devet, Ivo Bogišić je pedesetdvo godišnjak, četiri godine ranije, na Uskrs 15. travnja, grdno su se protresli, kako su reagirali na ovaj potres, gdje su tad bili, što su radili, što su govorili? – na protokolarnim je novinskim stranicama, među vijestima koje govore o administrativnom funkcioniranju države i Partije, objavljeno je da u Zürichu danas započinju pregovori s pedeset najvećih zapadnih banaka o rekreditiranju jugoslavenskog državnog duga, koji tog trenutka iznosi nešto manje od 18 milijardi dolara. Godinama je već, još od posljednjeg Titova novogodišnjeg govora – u kojemu je umorni maršal izgovorio sintagmu „program ekonomske stabilizacije“, koja će skoro do uoči samog rata biti ne samo jedna od najfrekventnijih fraza u javnome govoru, nego i neka vrsta šifre čudesnog izlječenja zajednice – vanjski dug prepoznavan kao najveći problem nacionalne ekonomije, koji onemogućuje daljnji ekonomski razvoj Jugoslavije i presudno utječe na pad standarda. Kako su na kraju okončani pregovori u Zürichu, to zapravo nikada nismo saznali, ali su bili dio cijeloga jednog kontingenta vijesti i izvještaja, koji su stvarali neku zlokobnu omaglicu koja se spuštala nad jugoslavenskim društvom. Sredinom svibnja prošle, 1982. Milka Planinc, hrvatska političarka, upravo ona koja je zamijenila Savku Dabčević-Kučar na čelnom položaju u hrvatskoj Partiji, zamijenila je Crnogorca Veselina Đuranovića na položaju

predsjednika Saveznog izvršnog vijeća. U ratu mlada partizanka, koja je poslije uspjela završiti Višu upravnu školu u Zagrebu, Milka Planinc bila je vješta forumska političarka, koja je umješno izbjegavala svaku nepotrebnu konfrontaciju, što ju je, bit će, i preporučilo za jugoslavensku premijerku u to osjetljivo posttitovsko doba. Ali naravno, za razliku od svoje čuvene prethodnice, koja je doktorirala na učenjima Johna Maynarda Keynesa, tvorca makroekonomije i teoretičara državne intervencije u gospodarstvo, Milka Planinc zapravo nije imala pojma o ekonomiji. Optimist bi, vjerojatno, konstatirao da nije ni morala imati pojma ako je bila dobra organizatorica i ako je umjela vješto birati ministre, ali taj optimist, vjerojatno, nije doživio ni mandat Vlade drugarice Planinc, kao ni sve ono što je potom uslijedilo.

Uoči nove 1983. godine nastaju prve programirane nestašice robe široke potrošnje. Najprije je nestalo čokolada, zamijenile su ih šećerne table, pa čokoladnih bombonijera, koje su u Jugoslaviji imale status potrošačkog kulta, toliki odnosi među ljudima razrješavani su Kraševim bombonijerama, pa su se do proljeća javile prve nestašice kave, deterđenta i ulja. Vlast je apelirala na građane da ne stvaraju zalihe. Novinski su komentatori trbuhozborili da nestašice i nastaju zato što ljudi pune špajze i garaže robom iz samoposluga. Pojavili su se crnoburzijanci, nastupila je duga era, koja će potrajati sljedećih nekoliko godina, trgovanja mimo dućana i samoposluga. Prethodnica ovim nestašicama, koje će se za vladavine Milke Planinc samo produbljivati, povremeno zadobivajući groteskne razmjere, bila je, opet programirana, nestašica automobilske goriva. Naime, jugoslavenska vlada bila je obuzeta fiks-idejom o godišnjoj uštedi nafte i naftnih derivata do dvadeset posto u odnosu na potrošnju u prethodnim godinama

i onda su započeli s primjenom te ideje na način na koji se to i inače pod komunizmom radilo – u ovom slučaju svejedno jesu li na vlasti Staljinovi ili Titovi učenici – od baze, od svakog građanina i njegova rezervoara, njegove motorne pile, kosilice, automobila... U listopadu 1982. Savezno izvršno vijeće donijelo je odluku o racioniranju potrošnje naftnih derivata i o uvođenju vaučera, to jest bonova za njihovu kupnju. Bonovi su bili tiskani u državnoj štampariji novca, za svaki mjesec posebno, i nije ih se moglo prenositi u sljedeći mjesec.

Prema usvojenim pravilima, koja će važiti kroz cijelu 1983, a zatim i kroz 1984. godinu, i tek će se neznatno mijenjati i prilagođavati, svaki vlasnik motocikla i motorne pile, te kosilice i motokultivatora imao je pravo na pet litara goriva mjesečno. Vlasniku osobnog automobila pripalo je pravo na 40 litara mjesečno, dok su vlasnici traktora i građevinskih mašina, od buldožera do miješalice za beton, imali pravo na 500 litara. Najviše su dobili vlasnici motornih vozila preko sedam tona nosivosti, te vlasnici autobusa. Premda su se doneseni propisi i na njih odnosili, oni su praktično imali pravo na onu količinu goriva koju su trošili i prije krize. Ali samim su tim postali vlasnici dragocjene deficitarne robe, te su se našli pred grdnim izazovom da je počnu preprodavati. Tako je vrlo brzo, još prije ljeta, zaživjelo kriminalno tržište dizel-gorivom, a gradski i lokalni autobusni promet postao je vrlo neuredan. Naime, premda su autobusi dobivali goriva koliko su ga i ranije trošili, najednom su njihovi motori počeli gutati dvostruko više. Kako? Svi su dobro znali kako, ali više nitko, uključujući ni miliciju ni sudove, nije mogao razriješiti problem. Uvođenjem nerazumnih propisa, pravila i zakona vlada Milke Planinc u rekordnom roku stvorila je nefunkcionalno društvo, u kojemu svi, prema vlastitim mogućnostima,